

nie nie na obronie polskości, zagrożonej przez określone posunięcia władz, lecz na działaniach, mających na celu zachowanie tożsamości narodowo-kulturalnej polskiej grupy etnicznej. W związku z tym zagadnienie więzi z krajem zachowuje walor w pełni, a nawet zyskuje na znaczeniu jako jeden z czynników, który w wysokim stopniu określa poszczególne etapy historii Związku i Polonii.

Po upadku Rzeszy Niemieckiej i zakończeniu II wojny światowej najbardziej zasadniczą cezurą czasową w dziejach Polonii jest powstanie obu państw niemieckich. Stworzyło to całkowicie nową sytuację prawną oraz określiło nowe ramy terytorialne działalności Związku, odmienne od przedwojennych, bo ograniczające się jedynie do Republiki Federalnej Niemiec i Zachodniego Berlina. Ziemie Zachodnie wraz z pograniczną ludnością autochtoniczną wróciły do macierzy, a po zawarciu układu zgorzeleckiego zawieszono działalność Związku na terenie NRD. Ulega zmianie również problematyka jego działalności. Związek rezygnuje z działalności politycznej, koncentrując się na kulturalno-oświatowej. O przemianach w potencjalnej bazie demograficznej Związku świadczyć może fakt, że spośród 3,5 miliona Polaków deportowanych na teren Rzeszy, pewna liczba do kraju nie wróciła, dołączając do starego wychodźstwa zarobkowego w RFN, częściowo zasiliły tę grupę wychodźstwa procesy emigracyjne po 1956 i 1970 roku.

Punktem zwrotnym nasilenia więzi z krajem w okresie powojennym jest natomiast 1956 rok. Pod wpływem zmian zachodzących w kraju zapoczątkowana została wtedy ewolucja we wzajemnych stosunkach. Wywarło to również pewien wpływ na sytuację wewnątrz ruchu polonijnego, prowadząc do prób złagodzenia i zmniejszenia podziału, jaki dokonał się w ruchu polonijnym po wojnie w postaci uformowania się dwu jego czołowych organizacji: ZPwN i „Zgodą”.

Dalszą ważną cezurą periodyzacyjną w historii Polonii i Związku, nie uwykloną również dostatecznie, jest 1970 rok, ze stopniowo zaznaczającym się od tego czasu wpływem procesu normalizacji stosunków PRL — RFN na Polonię. Prowadzi on m. in. do dalszych prób przezwyciężenia rozłamu i sprzyja działaniom zmierzającym do nawiązania współpracy pomiędzy ZPwN i „Zgodą”.

Przemiany w stosunkach Polonii z krajem stanowiły niezbędny warunek zacieśnienia wzajemnych więzi, choćby w formie intensyfikacji ruchu wycieczkowego. Zapoczątkowany proces normalizacji stosunków PRL — RFN umożliwiał pełniejsze działania na rzecz jednego z postulatów programowych Związku, a mianowicie: przybliżenie narodu polskiego i niemieckiego.

Jerzy Marczewski (Poznań)

TENDENCJE DEZINTEGRACYJNE W RUCHU POLSKIM W NIEMCZECH

W kontekście przedstawionych na sesji faktów odnoszących się do Związku Polaków w Niemczech nasuwa się szersza refleksja poznawcza, mająca walor nie tylko w odniesieniu do zbiorowości polskich w Niemczech. Mam na myśli przede wszystkim delikatną sprawę aspiracji mas członkowskich Związku Polaków w Niemczech w konfrontacji z kierownictwem Związku. Sprzecznosc ta jest zresztą starsza od Związku Polaków w Niemczech. Myślę, że jej wyrazem jest sytuacja, jaką przy innej okazji przedstawił prof. Christoph Klessmann, gdy zwrócił uwagę na reakcję masy członkowskiej Związku Zawodowego Polskiego

w Zagłębiu Ruhry, zajmującej w okresie strajku 1912 r. solidarne stanowisko z klasowym tzw. Związkiem Bochumskim (*Alter Verband*) przeciwko chrześcijańskiemu związkowi, co spotkało się z ostrą kontrakcją kierownictwa tegoż ZZP w Katowicach, wywodzącego się w znacznym stopniu z innego środowiska¹; niemniej Wojciech Sosiński potrafił w tej sytuacji wyciągnąć wnioski praktyczne, dostosować się do nastrojów masy członkowskiej i w następnym 1913 r. włączył się ZZP w organizację wielkiego strajku na Górnym Śląsku.

Powracam do Związku Polaków w Niemczech. Przytłaczająca większość masy członkowskiej ZPwN skupiała się na terenach autochtonicznego osadnictwa polskiego — Śląska, Warmii, Mazur, Powiśla, Babimojszczyzny — oraz na polsko-niemieckim pograniczu etnicznym, podczas gdy w kierownictwie Związku ton nadawali działacze wywodzący się z obszarów wychodźczych — Nadrenii-Westfalii, Berlina i in. Polacy żyjący w zwartej masie we wschodnich prowincjach ówczesnych Prus byli poddawani szczególnie przemysłowemu i dotkliwemu uciskowi narodowemu. Żywe były tu w latach 20-tych niedawne nadzieje na połączenie się z polską Macierzą. Funkcją tych nadziei były m. in. trzy powstania śląskie 1919 - 1921 i powstaniowy terror na pozostałej w granicach Rzeszy części Śląska Opolskiego. W trakcie powoływania Związku Polaków w Niemczech np. na Śląsku żywe było tam złudzenie, że Związek będzie walczył o przyłączenie tych ziem do Polski. Tymczasem aktyw Związku wywodził się z terenów, na których nigdy nie istniała kwestia przyłączenia do Polski. Inne tedy były problemy i aspiracje masy członkowskiej w ówczesnych pruskich prowincjach wschodnich (autochtoni), inne — kierownictwa (emigranci). Ta sprzeczność musiała hamować dynamikę ruchu polskiego w Niemczech, którego emanacją był Związek Polaków w Niemczech. Szczególnie ostro sprzeczność ta zarysowywała się po przewrocie majowym 1926 r. w Polsce, gdy krystalizowały się tendencje podporządkowania Warszawie ruchu polskiego za granicą: tendencje te — po dwu zjazdach Polaków z Zagranicy — znalazły wyraz w powołaniu do życia Światowego Związku Polaków z Zagranicy — Światopoli (1934). Tendencjom tym towarzyszyła na terenach osadnictwa polskiego w Niemczech eskalacja polityki narodowościowej Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Równocześnie treścią tendencji do podporządkowania sobie przez dyplomację polską ruchu polonijnego była m. in. transmisja do ruchu polskiego w Niemczech postulatów wynikających z każdorazowego bieżącego stanu stosunków między Berlinem a Warszawą, który stawał się po deklaracji polsko-niemieckiej ze stycznia 1934 r. naciskowi w kierunku wyciszenia antagonizmów polsko-niemieckich coraz bardziej niezrozumiałymi dla przeciętnego Polaka w Niemczech, na co dzień konfrontowanego z represjami faszystowskiego aparatu państwowego, który cieszył się autentycznym poparciem i wsparciem lokalnej społeczności niemieckiej. W tym kontekście należy spojrzeć na rezerwę działaczy lokalnych np. wobec likwidacji Związku Spółdzielni Śląskich na rzecz Związku Spółdzielni Polskich w Niemczech w 1927 r.; *spiritus movens* dynamicznego Związku Spółdzielni Śląskich, organizator i pierwszy prezes Dzielnicy I ZPwN Kazimierz Malczewski oddalił się wówczas od tak kształtowanego ruchu polskiego w Niemczech. Innym przykładem jest znana fronda Dzielnicy I ZPwN i powołanie w 1936 r. Związku Polaków na Śląsku jako przejawu reakcji dorastającego młodego aktywu lokalnego i jego emancypacji spod kurateli centralnego aparatu związkowego i je-

¹ Ch. Klessmann, *Zjednoczenie Zawodowe Polskie (ZZP — Polnische Berufsvereingung) und Alter Verband im Ruhrgebiet*. [w:] *Beziehungsgeschichtliche Probleme der deutschen und der ost- sowie südosteuropäischen Arbeiterbewegung 1889 - 1920/21*. Berlin [Zachodni] 1979, s. 70.

go aktywu; równocześnie przebieg frondy i likwidacja Związku Polaków na Śląsku jest przykładem dojrzałości owego młodego aktywu w warunkach groźby, jaką dla wszystkich Polaków w Niemczech stanowiło hitlerowskie państwo. Przykład ten ma szerszy walor poznawczy: zbyt czynne zainteresowanie Warszawy we wpływności na ruch polonijny najczęściej wywołuje negatywne reperkusje, czego przykładem były nie tylko tendencje dezintegracyjne w ruchu polskim w Niemczech w okresie międzywojennym, ale także losy tego ruchu w latach po II wojnie światowej.

Zauważyłem, że uwarunkowana różnicami pochodzenia środowiskowego sprzeczność między aspiracjami kierownictwa ruchu a masami członkowskimi jest starsza od Związku Polaków w Niemczech, ale w najnowszej historii Związku (czy szerzej — ruchu polskiego w Republice Federalnej Niemiec i Berlinie Zachodnim) przyjęła ona inną postać — sprzeczności między różnymi pod względem napływu w czasie częściami zbiorowości polskiej i pochodzenia polskiego w Niemczech. I znów wypadnie w tym miejscu zauważyć, że sprzeczność ta nie jest czymś specyficznym dla ruchu polskiego w Niemczech. Znacznie silniej manifestuje się ona np. w Stanach Zjednoczonych, gdzie inne są aspiracje starej, wywodzącej się z emigracji przełomu XIX i XX stulecia Polonii i Polonii nowej, rekrutującej się z emigracji zapoczątkowanej w latach 1939 - 1945.

Konflikty między starą, sięgającą swoją genezą okresu sprzed I wojny światowej Polonią zachodnioniemiecką a pozostałym po latach 1939 - 1945 napływem wojennym i powojennym są zjawiskiem, jakże mieści się w pewnym szerszym modelu stosunków wewnątrzpolonijnych, występującym w wielu krajach do jakich kierowało się wychodźstwo z ziem polskich. W przypadku Republiki Federalnej Niemiec dochodzi do tego jeszcze kolejna, nasilająca się po 1970 r., fala, jaka przybywa tam w ramach wyjazdów regulowanych porozumieniami między RFN i PRL. Wbrew wyraźnemu brzmieniu tych porozumień, stwierdzających, że mają to być wyjazdy osób „bezsprzecznie niemieckiego pochodzenia”, mamy do czynienia z emigracją osób bezsprzecznie polskiego pochodzenia o nieskrystalizowanej lub wypaczonej świadomości narodowej, traktowanych przez miejscowe społeczeństwo (a także czynniki oficjalne — np. *Statistisches Bundesamt*) jako nie-Niemcy, najczęściej określanymi pogardliwie jako *Pollacken*²; grupa ta nie tylko zwiększa liczebność zbiorowości osób pochodzenia polskiego w RFN, ale wnosi w środowisko zachodnioniemieckiej Polonii nowe problemy. Myślę, że z tego m. in. względu zasługuje na szczególną uwagę działaczy i badaczy.

Andrzej Brożek (Kraków)

O NIEKTORYCH PROBLEMACH POLSKIEGO RUCHU NARODOWEGO W NIEMCZECH W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Dzieje powojennego Związku Polaków w Niemczech należą nie tylko do innego jakościowo okresu historycznego, ale są w gruncie rzeczy dziejami zupełnie innej organizacji, choć posiadającą tradycje Związku z lat międzywojennych. Oby-

² A. Brożek, *Historyczno-gospodarcze determinanty współczesnych migracji ludności Górnego Śląska do Niemiec*, „Przegląd Polonijny”, Kraków 1982, z. 2, ss. 5 i n.; tenże, *Spóźnieni przestępcy z Górnego Śląska*, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, Opole 1973, nr 6, ss. 107 i n.